

MEHMED İZZET

(1891-1930)

Türk sosyoloğu ve fikir adamı.

İstanbul'da doğdu. 1907'de Galatasaray Lisesi'nden mezun oldu. İstanbul Dârülfünunu Hukuk Fakültesi'nde öğrenci iken 1909'da felsefe tahsili için burslu olarak Fransa'ya gönderildi. Sorbonne Üniversitesi'nde muhtemelen son sınıfta iken öğrenimini yarıda bırakarak (Değirmencioğlu, *Mehmet İzzet*, s. 26-28) İstanbul'a döndü ve Hilâliahmer Cemiyeti'nde çalışmaya başladı. 21 Ekim 1918'de İstanbul Dârülfünunu Edebiyat Fakültesi müdürlüğüne tayin edilirse de aynı yılın aralık sonunda bu görevden ayrıldı. Bir süre Fransızca öğretmenliği yaptı. Evkaf Nâzırı Hayri Bey'in kurduğu medresede 3 Nisan 1919 tarihinde felsefe hocalığına başladı. 1924'te dârülfünuna dönen Mehmed İzzet bir yandan felsefe, ahlâk ve içtimâiyat dersleri verirken bir yandan da yoğun bir telif ve tercüme faaliyeti içine girdi. 1927'de lösemi hastalığına yakalanmasına rağmen Türk Felsefe Cemiyeti çalışmalarına katıldı. 1928'de Paris'e kültür ataşesi olarak gönderildi, aynı yıl Berlin'e tayin edildi. 1929'da kısa bir süre için İstanbul'a dönerek dârülfünunda içtimâiyat dersi verdi. Tedavi amacıyla tekrar gittiği Berlin'de 8 Aralık 1930'da öldü ve Hasenheid'deki Türk Mezarlığı'na defnedildi.

Batı kültürüne vâkıf olmakla birlikte eserlerinde kendi kültür değerlerini ön plana çıkararak Mehmed İzzet politik hevesler taşımaması, akılcılığa, hümanist değerlere önem vermesi ve tenkitçi tavrıyla tanınmıştır. Ziya Gökalp'in 1913'te İstanbul Dârülfünunu'nda sosyoloji kürsüsünü kurmasının ardından Türkiye'de sosyolojinin yerleşmesinde ve yayılmasında büyük rolü olmuştur. Ayrıca ülkede Kurtuluş Savaşı sonrasında fikirî dağınlığı Batı felsefesinin klasik geleneklerine bağlı kalarak aşma gayretinde bulunmuş, felsefe tarihine olan inancı sebebiyle pragmatizm, Bergsonizm gibi zamanındaki moda akımlara şüpheyle yaklaşmış, Alman filozofları Kant, Hegel ve Shelling ile bunları takip eden filozofların fikirlerine ayrı bir önem vermiştir.

Sosyolojinin yanında din felsefesinin de Türkiye'deki öncüleri arasında yer alan Mehmed İzzet, *Milliyet Nazariyeleri* ve *Millî Hayat* adlı kitabının son kısmında milliyet kavramı ile din arasındaki ilişkiyi sorgulamış, ayrıca *İçtimâiyat* adlı eseri-

nin üçüncü bölümünde dinî konulara yer vermiştir. Dinlerin oluşumu, çeşitliliği, unsurları, farklılıkları, ilim ve sanatla alâkaları, din ve dindarlık ilişkisi gibi konularda fikir ileri sürmüştür. "Kur'an ve İsyân", "İslâm'da Zühd", "Körmürünün İmanı", "Dinlere Dair", "Kurban" gibi makaleleri de (*Makaleler*, s. 108-114, 130-136, 181-185, 190-195; Değirmencioğlu, *Mehmet İzzet*, s. 169-172, 182-185, 244-247, 341-342, 346-347) bu konudaki önemli yazılarıdır.

Sosyolojide kendisine hareket noktası olarak Ziya Gökalp ve onun takip ettiği Durkheim'in düşüncelerini esas almakla birlikte Mehmed İzzet daha sonra onlardan ayrılıp kendine has bir anlayış oluşturma çabası içine girmiştir. Nitekim Durkheim ve Gökalp'te mevcut olan sosyal ve ahlâkî determinizm anlayışına muhalefet ederek ferdi hürriyet ve sorumluluk üzerinde durmuştur. Ona göre fert ve cemiyet, diğer bir ifadeyle hürriyet ve zaruret birbirinin karşıtı olmayıp birbirini tamamlayan iki kavramdır (*Makaleler*, s. 421-422).

Mehmed İzzet'in düşüncesinde Ziya Gökalp'in ortaya attığı millet ve milliyet kavramları önemli bir yer tutmaktadır. Ancak *Milliyet Nazariyeleri* ve *Millî Hayat* adlı eserinde bu konularda Ziya Gökalp'e muhalif bir tutum sergilemiştir. Millet olmanın ne anlama geldiğini sorgulayan ve milliyetçilikle ilgisini irdelleyen Mehmed İzzet'e göre milliyet fedakârlık ve itaat isteyen kutsal bir ülküdür. Milliyetin önemi siyasî bakış ve önceliklerden ziyade insanî değerlerden kaynaklanmaktadır. İrk, coğrafi şart, ekonomik durum, dil, millî karakter, millî an'ane, tarih, hars ve medeniyet kavramları milliyeti tek başına açıklayacak unsurlar değildir, çünkü bütün bunlar birer alettir.

Durkheim'in sosyolojik determinizmini benimseyen Ziya Gökalp'e göre milliyet fikrî bir vasıta, sosyal sebep veya sosyolojik bir silâhtir. Hayatı ve felsefeyi belirleyen Türkçülük ideali de merkezde yer almaktadır. Mehmed İzzet'e göre ise insan topluluğu mekanik bir sebeplilikle açıklanamaz. Onun gelişmesinde insanlık gayesi etrafında birleşme vasfı görülür. Milliyet de bir alet olmayıp bir idealdir. İlkel toplumlar tabiatın içinde ve şursuz bir şekilde onunla birlikte yaşamışken Ortaçağ'da ruh ve beden ayırımı ortaya çıkmış, maddesiz bir ruh medeniyeti oluşmuştur. Ancak son dönemlerde insan oğlu tekrar tabiata dönmüş, onu fethe başlamıştır. Sonuçta yeni bir insanî ideal doğmuştur ki bu da irkî, coğrafi ve

iktisadî teorilerle açıklanması mümkün olmayan mânevî hayat yani milliyettir. Dinî hayat da mânevîdir, fakat kökleri tabiatın ve eşyanın üzerindedir. Mehmed İzzet'e göre dinle milliyet birbiriyile hem uyuşabilir hem çatışabilir. Çünkü sosyal kurumlar kendini güçlendirmek için diğer sosyal kurumlara dayanmak, onları birer vasıta, hatta gerektiğinde silâh olarak kullanmak veya kendine zıt olanlarla çatışmak durumundadır (*Milliyet Nazariyeleri*, s. 198).

Mehmed İzzet, "inanılması gerekli itikad esaslarıyla âyin ve ibadet tarzlarından oluşan bir manzume" olarak tanımladığı dini ferdi derin ve samimi, fakat sübjektif bir bağlılığı olarak görmüş, Tanrı'ya imanı da bilinçteki ilâhî aşkla açıklamıştır (*İçtimâiyat*, s. 215-224). Dini anlama ve yaşamada akılcılığın ve bilimin öneminden söz ederek zamanındaki cehaleti ve körü körüne inanmayı alaycı bir üslûpla vermiş, bilimin güçlenmesiyle birlikte dinin, ahlâkın ve güzelliğin de gelişip zenginleşeceğini ifade etmiştir (*Makaleler*, s. 181-185). Dinin estetikle ilgisine önemle dikkat çeken Mehmed İzzet, ilim ve sanattaki millî geriliği güzel sanatlarla meşgul olanların dine karşı ilgisiz kalmasına bağlamıştır. Sanatkârın ferdi menfaatlerinden uzaklaşıp zaman ve mekânın ötesine geçerek dinî hayattaki güzellikleri kavramasını ve orada insanı duygulandıran sahneleri, mücadeleleri, cehd, sebat, cüret ve gelecekte ümit gibi psikolojik durumları eserlerinde işlemesi gerektiğini belirtmiştir. Kur'an'ın eski geleneklere karşı çıktığını ve ileriye baktığını hatırlatan Mehmed İzzet, Kur'an'ın bu boyutuyla kavradığında demokrasiyi, hürriyeti, ilim gibi ümdelere sarılarak geleceğe itminan ile bakan bugünkü asrî adamın da bir mânada dindâr olduğunu ve onun bu yönüyle dine karşı ilginin artmasına vesile olacağını söyler (*a.g.e.*, s. 169-171).

Eserleri. 1. *Milliyet Nazariyeleri* ve *Millî Hayat* (İstanbul 1924). Müellifin en önemli eseridir. İkinci baskısı 1969'da yapılan kitap daha sonra Halil Açıkgoz tarafından sadeleştirilerek basılmıştır (İstanbul 1981). Milliyet kavramının incelendiği kitapta öncelikle bu kavramın irk, coğrafi şart, ekonomi ve dille olan münasebeti tartışılmakta, ardından millî karakterin ne olduğu, millî kültürle medeniyet ve milliyetle din arasındaki ilişkiler ele alınmaktadır. Kitap daha ziyade Ziya Gökalp'in konuyla ilgili düşüncelerinin bir eleştirisidir. 2. *İçtimâiyat Dersleri*. Li-

seler ve öğretmen okulları için sosyoloji ders kitabı olarak hazırlanmıştır (İstanbul 1927). Eser daha sonra *Yeni İctimâiyat Dersleri* (İstanbul 1928) ve *İctimâiyat* (İstanbul 1933) adıyla yayımlanmıştır. Mehmed İzzet'in "İctimâiyat, Muasır Hayat ve Büyük Adamlar" başlığını taşıyan sosyolojik denemeleri 1922-1923 yıllarında *Dârülfünun İlähiyat Fakültesi Mecmuası*'nda üç bölüm halinde neşredilmiştir (Değirmencioğlu, *Mehmet İzzet*, s. 44-45). Bu eserler dışında Mehmed İzzet'in *Bilgi Mecmuası*, *Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, *Dârülfünun İlähiyat Fakültesi Mecmuası* ve *Hayat Mecmuası*'nda yayımlanmış pek çok makalesi ve kitap tanıtım yazısı bulunmaktadır. Bunlar Mahmut Coşkun Değirmencioğlu tarafından önce *Makaleler* adıyla, daha sonra Mehmed İzzet'in diğer eserleriyle birlikte *Mehmet İzzet (1891-1930) ve Ulusalçı Sosyal Felsefesi* adlı kitapta bir araya getirilmiştir (bk. bibl.).

Mehmed İzzet, Fransızca ve Almanca'dan tercümelemler de yapmış olup bazıları şunlardır: 1. *Amelî Ahlâk Mebâhisi* (İstanbul 1335/1918). Fransız filozofu Abel Rey'in *Morale pratique* adlı eserinin çevirisidir. 2. *Nazarî Ahlâk* (İstanbul 1919-1920). Aynı yazarın *Morale théorique* isimli kitabının tercümesidir. 3. *İctimâiyat Dersleri* (İstanbul 1924). A. Hesse ve A. Glaise'nin *Notion de sociologie* adlı el kitabının çevirisidir. 4. *Felsefe Tarihi I*. Alman filozofu Karl Vorländer'in *Geschichte der Philosophie* isimli kitabının I. cildinin tercümesidir (İstanbul 1927; eserin II. cildi Orhan Sâdeddin tarafından çevrilmiştir [İstanbul 1928]). Müellifin *Ahlâk Felsefesi*, *Pozitivizm* ve *Din Felsefesi* (Alman filozofu Höffding'den tercüme) adlı yayımlanmamış bazı çalışmalarından da söz edilmektedir.

Ziya Somar, *Mehmet İzzet ve Türk Felsefe Düşüncesinde İdealist Akım* adıyla bir doktora tezi hazırlamıştır (1948, İÜ Edebiyat Fakültesi). Mahmut Coşkun Değirmencioğlu, Sorbonne Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde 1977'de *Mehmet İzzet (1891-1930) sa vie, ses oeuvres et sa philosophie sociale* başlıklı bir doktora çalışması yapmış, daha sonra bundan faydalanarak *Mehmet İzzet* isimli bir eser yayımlamıştır (Ankara 1987). Ayrıca Mehmed İzzet'in yazılarını kısmen sadeleştirerek *Makaleler* başlığı altında toplamış (Ankara 1989), son olarak da *Meh-*

met İzzet (1891-1930) ve Ulusalçı Sosyal Felsefesi başlıklı çalışmasında müellifin hayatı, eserleri ve belli başlı felsefi ve sosyolojik görüşleriyle ilgili bilgi vermiş, hakkında yazılanları derlemiş, kitap ve makalelerinin tamamını bu eser içinde yeniden yayımlamıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmet İzzet, *İctimâiyat*, İstanbul 1933, s. 215-224; a.mlf., *Milliyet Nazariyeleri ve Millî Hayat* (nşr. Halil Açıkgöz), İstanbul 1981, neşreden giriş, s. 11-26; a.mlf., *Makaleler* (nşr. Mahmut Coşkun Değirmencioğlu), Ankara 1989, s. 401-452, ayrıca bk. tür.yer.; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1966, II, 718-728; Mahmut Coşkun Değirmencioğlu, *Mehmet İzzet*, Ankara 1987; a.mlf., *Mehmet İzzet (1891-1930) ve Ulusalçı Sosyal Felsefesi*, Ankara 2002, s. 11-26; Ziya Somar, "Ziya Gökalp'in İdealizmi ve Mehmet İzzet", *TK*, III/36 (1965), s. 944-951.

AYDIN TOPALOĞLU

MEHMED İZZET EFENDİ

(1841-1903)

Rik'a yazısında çığır açan
Osmanlı hattatı.

İstanbul'da doğdu, Ali Efendi'nin oğludur. Kasımpaşa'da orta öğrenimini tamamladıktan sonra 1863'te Mekteb-i Tıbbiye'nin idâfî sınıfları hüsn-i hat muallimliğine tayin edildi. 1868'de imtihanla seçilip yıllık 2500 frank maaşla yeni açılan Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nin yazı muallimliğine getirildi. Devamlı terfi ettirilip üç defa mütemâyiz rütbesini kazanarak ölümüne kadar bu vazifesini sürdürdü. 18 Şevval 1320'de (18 Ocak 1903) Cihangir'deki evinde vefat etti ve Yahyâ Efendi Kabristanı'na defnedildi.

İzzet Efendi'nin hüsn-i hattı kimden meşkettiği kaynaklarda belirtilmemekle beraber Ahmet Süheyl Ünver'in tesbitine göre sülüs-nesih yazılarını Yahyâ Hilmi Efendi'den meşketmiş ve icâzetini 1887'de almıştır. Eğer bu tarihte yanlışlık yoksa daha önceden hattı öğrenip öğretmeye başladığı 1863 yılından çok sonra geleneği bozmamak için bu icâzetnâmeyi aldığı düşünülebilir. Esasen İzzet Efendi'den matbu olarak zamanımıza ulaşan meşk mecmualarında görülen sülüs, nesih, ta'lik gibi hat neveleri bu yazılarda isim sahibi olmuş üstatların mertebesinde değildir. Ancak Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nde otuz yılın üstünde devam ettirdiği hüsn-i hat muallimliği onun mükemmel bir öğreticilik vasfı taşıdığına delil sayılabilir. Mekteplerde kara-

tahtaya tebeşirle meşk yazma usulünü de başlatan İzzet Efendi'nin asıl başarı sahası rik'a hattındadır.

XIX. yüzyılda Osmanlılar'da günlük resmî yazışmalarda hâkim olan üslûp, Mümtaz Efendi rik'ası olarak anılan çok cazip ve akıcı bir el yazısı nevidir. Süratli yazılabilmesi için harflerde teferruat olarak görülen şeyler atılmış, birden fazla noktalar birleştirilmiş, bunlar bazan harfe takılan bir çizgiyle gösterilmiştir. Diğer adı Bâbiâli rik'ası olan bu yazı Dîvân-ı Hümâyun, Menşe-i Küttâb-ı Askerî gibi daha ziyade kâtip sınıfının yetiştirildiği öğretim kurumlarında en mükemmel şekliyle meşkediliyordu ve göze hoş gelen gündelik bir yazı olmanın son mertebesindeydi. Önceleri Mümtaz Efendi yolunda yazan Mehmed İzzet Efendi, 1290'lardan (1873) itibaren bu yazıyı sanatlî bir şekilde düzen altına alma yoluna girdi. Ancak bu durum rik'anın süratli yazılır vasfını kaldırdı ve başta Sâmi Efendi olmak üzere Bâbiâli rik'ası yoluna tâbi hattatlarca tasvip görmedi.

Geliştirdiği rik'a tarzını celif olarak da yazan Mehmed İzzet Efendi, celif sülüs ve celif ta'lik gibi sanat ağırlığı bulunan kitâbe yazılarına karşı celif rik'a hattının da mezar kitâbelerinde kullanılmasını başlatmıştır. İzzet Efendi'nin rik'a üslûbu, Mısır'dan İstanbul'a gelerek bu hattı kendisinden meşketmiş bulunan Abdürrez-zâk Avaz ve Necib Hevâvînî vasıtasıyla Arap âlemine de yayılmış olup bugün hâlâ devam etmektedir.

Mehmed İzzet Efendi'nin celif sülüsle yazılmış bir kitâbesi ve birkaç zerendûd levhası da vardır. Ancak Alman İmparatoru II. Wilhelm'in İstanbul'u ziyareti dolayısıyla yaptırılan Sultanahmet'teki Alman Çeşmesi'nin mozaikle işlenmiş 1316 (1898) tarihli sekiz beyitlik kitâbesi onun imzasını taşımaktadır. Sabancı koleksiyonunda celif sülüs zerendûd olarak ustaca hazırlanmış iki levhası bulunmaktadır.

İzzet Efendi rik'a hattıyla olduğu kadar hazırlayıp neşrettiği matbu meşkleleriyle de tanınmış, bu meşklerin bir kısmı tekrar tekrar basılmıştır: *Rehber-i Sibyân* (Rik'a hattı karalamaları, on altışar sayfalık on cüz; İstanbul 1297); *Terce-mân-ı Hutût-ı Osmânî* (sülüs, nesih, rik'a, divanî, ta'lik, celif divanî meşk mecmuası; İstanbul 1297); *Hutût-ı Osmâniyye* (İstanbul 1309); *Sülüs, Nesih ve Ta'lik Hurûfâtı İläveli Meşk Mecmuası* (İstanbul 1321); *Rik'a ve Dîvânî Hurûfâtı ve Meşk Mecmuası* (İstanbul 1324).